

УДК 351: 378 (477)

*Г.М. ЧОРНИЙ, доктор економічних наук, професор
І.А. МІЩЕНКО, О.М. ФАЙЧУК, кандидати економічних наук, доценти
Національний університет біоресурсів і природокористування України*

Інтерпретація понять «управління» і «менеджмент» та абстрагування їх змісту в теорії аграрної економіки

Постановка проблеми. Про управління як явище в суспільному житті засоби масової інформації в колишньому Радянському Союзі заговорили офіційно лише в 60-ті роки минулого століття. Саме в той період почали виходити перші публікації з проблем управління в народному господарстві. Так розпочалося формування вітчизняної теорії управління, а з 70-х років – її вивчення у вищих навчальних закладах, в тому числі й аграрного профілю.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Перші цеглини у фундаменті цієї сфери знань у сільському господарстві були закладені Г. М. Лозою [8], Й. С. Завадським [10], В.О. Тихоновим [9], В.Г. Галанцем [11], Л.Д. Залевським, В.Л. Беспаловим [12], І.Г. Ушачовим [13] та ін.

Під впливом управлінської думки вчених західних країн, де вона почала формуватися ще на початку XX ст., відбувалася поступова заміна в назвах сучасних підручників і посібників слова «управління» на слово «менеджмент».

Аналіз сучасного стану численних наукових публікацій, підручників, навчальних посібників та дисертацій з управлінських проблем останніх двох-трьох десятиліть показує, що в них часто трапляється некоректне використання термінів «управління» й «менеджмент» із відривом від їх семасіологічної сутності. А свого роду мода на вживання

цих популярних слів у ряді випадків зумовлює девальвацію їхнього змісту.

Така ситуація негативно впливає на оволодіння теорією управління студентами аграрних ВНЗ і тому доцільно проведення додаткових досліджень.

Мета статті – уточнити семасіологічну сутність понять «управління» й «менеджмент» та поглибити їхній функціональний зміст.

Виклад основних результатів дослідження. Іменник «управління» за Великим тлумачним словником української мови походить від дієслова «управляти», що означає «спрямовувати рух, хід, роботу чогонебудь» [1, с. 697]. Філософія виділяє в природі та суспільному житті такі гранично широкі явища: перше – матерію; друге – свідомість; третє – рух.

Логічний взаємозв'язок цих трьох явищ дає підстави стверджувати, що управління має право на четверте місце в їх когорті та може тлумачитись як спрямування руху чогочого небудь (конкретних елементів матеріального і духовного світів на мові філософії).

Кібернетика, досліджуючи рух у динамічних системах, стверджує, що явище управління полягає в тому, що активний елемент системи (суб'єкт управління) безпосередньо впливає на всі останні елементи системи (об'єкт управління) на основі безперервного інформаційного зв'язку між ними [2].

Із цих позицій кожній сфері суспільного буття притаманне своє визначення сутності управління (рис.). Тут належить чітко роз-

межувати поняття управління «як явища в суспільному житті» на емпіричному рівні, тобто на практиці, та поняття «управління» як абстрактне осмислення практики, тобто в теорії, де воно означає сукупність знань про управління як явище.

Широко вживане слово управління, яке трапляється в засобах масової інформації, періодичних виданнях і наукових публікаціях, також має свого роду «золоту пробу», свій «лакмусовий папір». Цією пробою є кібернетичне тлумачення управління. Це означає, що в кожній управлінській ситуації має чітко визначатися суб'єкт управління

(хто управляє), об'єкт управління (ким, чим управляють) та конкретна мета (запрограмований результат, задля одержання якого здійснюється вплив суб'єкта управління на об'єкт управління).

Наприклад, якщо фермерське господарство розглядати з позицій кібернетики як динамічну систему, то в ньому чітко й виразно виокремлюється суб'єкт управління – голова (керівник), об'єкт управління – виробничі ресурси, головні цілі – кількість і якість продукції та дохід за підсумками календарного року.

СФЕРИ БУТТЯ	СУТЬ УПРАВЛІННЯ ЯК ЯВИЩА
Державна	Оптимальний вплив державних органів на стан суспільного життя
Окрема галузь суспільного життя (освіта)	Оптимальний вплив галузевого міністерства на стан справ у конкретній галузі (освіті)
Регіон (область)	Оптимальний вплив керівників і повноважних органів регіону на стан справ у регіоні (області)
Соціальна сфера	Оптимальний вплив керівників і спеціалістів суб'єктів соціальної діяльності на свої ресурси у відповідності до її цілей
Політика	Оптимальний вплив керівників партій на світогляд певних соціальних груп населення та їх поведінку
Економіка	Оптимальний вплив керівників і спеціалістів на виробничі ресурси з метою їх розширеного відтворення
Підприємство	Оптимальний вплив керівників, спеціалістів і повноважних органів підприємств і виробничі ресурси відповідно до його місії та цілей
Структурний підрозділ підприємства	Оптимальний вплив керівника структурного підрозділу на виробничі ресурси відповідно до його цілей
Окремий працівник (людина)	Оптимальний вплив головного мозку людини на стан органів свого тіла
Тваринний світ	Оптимальний вплив лідера конкретної групи тварин на поведінку групи
Тваринний організм	Оптимальний вплив головного мозку тварин на стан органів свого тіла
Машина	Оптимальний вплив спеціального пристрою, який визначає стан машини в запрограмованому автоматичному режимі

Сутність управління в різних сферах суспільного буття

Джерело: Власні дослідження.

Аналогічна картина й у великих агроформуваннях, але в них суб'єкт управління буде складним (керівники, заступники керів-

ника, головні спеціалісти, повноважні органи). На рівні окремих структурних підрозділів агроформувань будуть свої суб'єкти

управління (керівники і спеціалісти нижчого рангу).

В агроформуваннях об'єктом управління є всі виробничі ресурси (трудові, матеріальні, фінансові), які мусять змінювати свій стан (перетворюватись у продукт) під впливом суб'єкта управління відповідно до місії й цілей функціонування системи – одержання конкретних результатів з їх кількісними та якісними параметрами.

На рівні структурних підрозділів агроформувань об'єктами управління будуть лише ті частини ресурсів, які необхідні для досягнення їхніх цілей зі своїми також кількісними й якісними параметрами.

Із логікою такого кібернетичного тлумачення розуміння сутності управління на рівні агроформування не узгоджується популярне, широковживане в практиці та теорії аграрної економіки словосполучення «управління якістю», в якому на місце об'єкта управління поставлена одна з цілей управління. Аналогічне непорозуміння викликають словосполучення «управління конкурентоспроможністю», «управління ризиками», «управління ефективністю», «управління результативністю», «управління стратегією», «управління безпекою», «управління цілями», «управління продуктивністю» тощо.

Якість, конкурентоспроможність, ризики, ефективність, результативність, стратегія, безумовно, безпосередньо стосуються управління, але бути його об'єктом ніяк не можуть.

З'ясовуючи сутність поняття «управління» як явища в аграрному виробництві, доцільно звернути увагу і на його внутрішній зміст.

Управління як явище – це практична складна діяльність конкретного суб'єкта, яка має підстави визначатися ще й такими спорідненими поняттями, як робота, функція. Уважні спостереження за явищами управління в аграрних підприємствах і господарствах показують, що діяльність їхніх керівників є складною інтегрованою роботою (функцією). Вперше цю складну діяльність диференціював на функції нижчого порядку один із піонерів теорії управління француз А. Файоль [3, с. 12].

Згодом розвиток таких галузей знань, як теорія систем, кібернетика, інформатика дав змогу поглибити й доповнити вчення А. Файоля про управлінські функції. При цьому слід зазначити, що в основі всіх управлінських процесів лежать три стадії зміни стану інформації (одержання і концентрація інформації суб'єктом управління, перетворення ним інформації в новий її вид – програму дій, поява й надходження нової інформації за результатами реалізації програми дій і відповідних змін в об'єкті управління).

Кожній цій об'єктивній стадії зміни стану інформації на практиці відповідає конкретний вид управлінської діяльності як функція нижчого порядку (табл. 1).

1. Адекватність первинних управлінських функцій стадіям зміни стану інформації

Стадії зміни інформації	Назва первинних управлінських функцій
Одержання й концентрація інформації суб'єктом управління	Робота із забезпечення інформацією
Перетворення інформації в новий вид-програму дій	Робота з прийняття рішення
Поява і надходження нової інформації на адресу суб'єкта управління	Робота з реалізації рішення як джерело появи нової інформації

Джерело: Власні дослідження.

2. Диференціація інтегрованої функції суб'єкта управління на елементи нижчих порядків

Первинні універсальні базові функції суб'єкта управління	Похідні загальні функції суб'єкта управління
Забезпечення інформацією	Об'єкт інформації
	Аналіз інформації
Прийняття рішення	Цілевстановлення
	Планування
Реалізація рішення	Організація
	Керівництво
	Контроль

Джерело: Власні дослідження.

Даним трьом функціям притаманні означення:

первинні, як такі, що є елементами першого поділу інтегрованої управлінської функції;

універсальні, як такі, що мають місце в діяльності суб'єктів управління біологічних, технічних, соціальних і змішаних динамічних систем;

базові, як такі, що є основою (базою) виділення семи загальних управлінських функцій – облік, аналіз, цілевстановлення, планування, організація, керівництво, контроль (табл. 2) [7].

У цій класифікації загальних управлінських функцій займають також належне їм місце планування, організація, керівництво й контроль, автором яких був А. Файоль [3, с.12]. У сучасних зарубіжних і вітчизняних виданнях ці чотири функції фігурують у дещо різних інтерпретаціях. Але при цьому поза увагою залишається незавершеним цілісний управлінський процес (цикл), який започатковує первинна універсальна базова функція (робота із забезпечення інформацією) та похідні від неї загальні функції з обліку й аналізу інформації, які передують прийняттю рішення стосовно цілі, тобто виконанню функції з цілевстановлення, без чого розпочинати планування практично неможливо [15].

Паралельне вживання термінів “управління” і “менеджмент” як синонімів у засобах масової інформації та наукових виданнях викликає певні непорозуміння, особливо в ситуаціях, де вони стали модними й популярними.

З'ясування діалектики цих споріднених термінів потребує детального розгляду змісту останнього. Термін “менеджмент” у фундаментальному Оксфордському словнику англійської мови трактується як: 1) спосіб, манера спілкування з людьми; 2) влада і мистецтво управління; 3) особливого роду вмільість та адміністративні навички; 4) орган управління, адміністративна одиниця [4, с. 106].

Слово “менеджмент” (від англ. Management) є похідним від Manage – “управляти”. У свою чергу, останнє запозичило корінь латинського слова Manus, що означає “рука”... слід зазначити, що в анг-

лійській мові термін Management не єдиний, що означає “управління”. Поряд із ним використовують такі терміни, як “operation”, “control”, “driven”, “quade”, “administration”, “derection”, “government”, “command”, “manual” й ін. [5, с. 16-17].

Й.С. Завадський стверджував: “Найчастіше менеджмент розглядається як сукупність діяльності за умов ринкової економіки, пов'язаної з керівництвом людьми ...” [5, с.17]. Слово керівництво споріднене з російським терміном “руководить” (руками водить), що слугує підставою в буквальному розумінні тлумачити менеджмент як безпосередній вплив керівника, менеджера лише на людей. Р. Гріфін і В. Яцура вважають, що “менеджмент” – це сукупність функцій, спрямованих на ефективне використання ресурсів [6, с.4].

Зіставлення цього та інших подібних визначень “менеджмент”, співзвучне поняттю “управління”, дає підстави стверджувати, що на емпіричному рівні, тобто в практиці управлінської діяльності в аграрних підприємствах (господарствах), їх можна розглядати як синоніми, бо мають спільний зміст – раціональне використання ресурсів. А все частіше вживання слова “менеджмент”, ніж слова “управління” з'ясовується тим, що воно має англійське походження, а англійська мова за умов інтернаціоналізації економіки та глобалізації всіх сфер суспільного життя перетворюється в міжнародну.

Водночас прагматичне тлумачення поняття менеджмент призвело до некоректного вживання його в наукових публікаціях, підручниках, методичних роботах, тобто в теорії управління.

Наприклад, це стосується таких словосполучень, як “менеджмент витрат”, “менеджмент ресурсів”, “менеджмент фінансів”, “фінансовий менеджмент”, “менеджмент якості”, “менеджмент міжнародний”, “менеджмент екологічний”, “менеджмент банківський” тощо. На цьому шляху швидко можна дійти до вживання й таких спотворених словосполучень, як “менеджмент автомобіля”, “менеджер трактора” тощо.

Обмеженню спотвореного вживання терміна менеджмент сприятиме теоретичне ус-

відомлення особливостей його сутності порівняно з управлінням [14].

Матеріали спостережень за явищами управління та менеджменту з наступним аналізом їх внутрішнього змісту доводять про таке:

по-перше, сфера управління значно ширша, об'ємніша, ніж сфера менеджменту, бо перша має місце в біологічних, соціальних, технічних і змішаних динамічних системах, а друга – лише у соціальних та змішаних системах (там, де в об'єктах управління присутні люди);

по-друге, суб'єктом управління у сфері менеджменту слугує виключно інтелект людини, а у сфері управління – нервова система живих істот, технічні механізми, електронні пристрої;

по-третє, у сфері управління рішення приймають всі управлінці й власники, керівники, спеціалісти, повноважні органи, а у сфері менеджменту правом прийняття рішення наділяється менеджер;

по-четверте, менеджер є виключно професійно підготовленим найманим працівником фірми за контрактом із конкретним вагомим матеріальним заохоченням;

по-п'яте, менеджер як особистість обов'язково мусить мати певні анатомо-фізіологічні та психологічні задатки як основу формування зразкових професійних управлінських навичок;

по-шосте, менеджер як висококомпетентний фахівець із ґрунтовною теоретичною і практичною підготовкою уособлює управлінського працівника гранично високого візрцевого рівня.

З огляду на розглянуті особливості менеджменту й менеджера є достатньо підстав стверджувати, що вони наповнюють управлінську функцію в соціальних і змішаних динамічних системах глибшим змістом та забезпечують її якісніше виконання порівняно з традиційним розумінням явища управління.

Менеджмент як явище у суспільному житті в його науковому класичному тлумаченні – це найвища ступінь прояву управлінського мистецтва, в основі якого лежить природний талант, спеціальна професійна

підготовка, глибокий інтелект, гранична висока мотивація [16].

Менеджер як кожний суб'єкт управління в практичній діяльності безумовно виконує розглянуті вище три первинні універсальні базові функції й відповідно до них сім похідних загальних функцій, але він це робить на гранично можливому високому професійному рівні.

Висновки. Результати проведених досліджень дають змогу стверджувати:

управління в аграрних підприємствах (господарствах) як явище є практичною діяльністю керівників, спеціалістів і повноважних органів, яка полягає у раціональному використанні виробничих ресурсів відповідно до місії й цілей конкретного господарюючого суб'єкта на землі;

управління як абстрактна теоретична категорія є сукупністю знань про управління як явище (поняття, категорії, цілі, закони, функції, принципи, методи);

зміст управлінської діяльності суб'єктів управління в аграрних підприємствах (господарствах) є складною інтегрованою функцією, диференціація якої дає змогу виділити три базові функції другого порядку: 1) робота з інформаційного забезпечення; 2) робота з прийняття рішення; 3) робота з реалізації рішення та сім похідних загальних функцій третього порядку: облік; аналіз; цілевстановлення; планування; організація; керівництво; контроль;

термін “менеджмент” за своїм технологічним змістом і цілями має підстави в аграрних формуваннях, тобто у соціальних та змішаних системах, вживатися на емпіричному рівні як синонім управління. Стосовно біологічних, економічних і технічних систем, в об'єкті яких відсутня людина, така аналогія теоретично невиправдана;

поглиблений теоретичний аналіз сутності термінів “менеджмент” та “менеджер” уможливив виділити в них низку особливостей, які доводять, що менеджмент як явище у суспільному житті – це найвища ступінь прояву управлінського мистецтва в соціальних і змішаних системах, а в теорії – це сукупність знань про нього.

Список використаних джерел

1. Ковальова Т.В. Великий тлумачний словник української мови / Т.В. Ковальова. – Х.: Фоліо, 2005. – 788 с.
2. Винер Н. Кибернетика, или управление и связь в животном и машине. 2-е изд / Н. Винер. – М.: Наука, 1983. – 340 с.
3. Файоль А. Управление – это наука и искусство / А. Файоль, Г. Эмерсон, Ф. Гейлор, Г. Форд. – М.: Республика, 1992. – 316 с.
4. Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English / Ed. by A.S. Hornby. – Oxford: Oxford University Press, 1994. – 1055 p.
5. Завадський Й. С. Менеджмент. Т. 1 / Й. С. Завадський. – К.: Україно-фінський інститут менеджменту і бізнесу, 1997. – 544 с.
6. Гріфін Р. Основи менеджменту: підруч. / Р. Гріфін, В. Яцура; наук. ред. В. Яцура, Д. Олесевич. – Львів: БаК, 2001. – 624 с.
7. Чорний Г.М. Управління: концептуальні засади національного менеджменту: моногр. / Г.М. Чорний. – К.: ННЦ «ІАЕ», 2005. – 102 с.
8. Лоза Г.М. Основы научного управления. Для руководителей колхозов и совхозов; под ред. акад. ВАСХНИЛ Г.М. Лозы. – М.: Экономика, 1973. – 272 с.
9. Тихонов В.А. Труд руководителя: учеб. пособие для руководящих работников сельскохозяйственных органов, руководителей колхозов и совхозов; под ред. акад. ВАСХНИЛ В.А. Тихонова. – М.: Экономика, 1975. – 166 с.
10. Завадский И.С. Управления сельскохозяйственным производством / И.С. Завадский. – К.: Издат. объедин. «Вища школа», 1978. – 312 с.
11. Галажу В.Г. Система управления качеством в сельскохозяйственных предприятиях / В.Г. Галажу, Т.Г. Дудар. – Львов: Вища школа. Изд-во при Львов. ун-те, 1980. – 160 с.
12. Залевский Л.Д. Управление сельскохозяйственным производством / Л.Д. Залевский, В.А. Беспалов. – К.: Вища школа, 1980. – 254 с.
13. Ушачов И.Г. Управление сельскохозяйственным производством / И.Г. Ушачов. – М.: Экономика. – 1978. – 328 с.
14. Barkema H.G. Management challenges in a new time / H.G. Barkema // Academy of Management Journal. – 2002. – Vol.10. – P. 916–930.
15. Carroll S.J. Are the classical management functions useful in describing managerial work / S. J. Carroll, D. A. Gillen // Academy of Management Review. – 1987. – Vol. 1. – 48 p.
16. Kets De Vries M. R. Global leadership from a to z: creating high commitment organizations / M. R. Kets De Vries // Organizational dynamics. – 2002. – Vol. 4-5. – P. 295–309.

Стаття надійшла до редакції 18.11.2013 р.

* * *

Новини АПК

На початок березня експортовано близько 25 млн т зерна

Протягом 2013-14 маркетингового року фактичні обсяги експорту зернових становитимуть близько 25 млн т. Це на понад 6,6 млн т більше, ніж за аналогічний період минулого року. У лютому аграрії відправили за кордон 2,8 млн т зерна, а з початку березня – 340 тис. т. Такі темпи повністю відповідають попереднім очікуванням Міністерства аграрної політики та продовольства України.

За розрахунками фахівців відомства, станом на 5 березня на внутрішньому ринку в наявності було понад 28 млн т зерна, з них пшениці – 9,6, ячменю – 3,8, кукурудзи – 13,5 млн т, при потребі внутрішнього споживання у березні-червні поточного року – 11,9 млн т, а також формуванні кінцевих запасів на рівні 7,6 млн т. Орієнтовні можливості експорту у березні-червні очікуються у 8,7 млн т.

Наразі зерновий ринок є активним, цінова ситуація – стабільною.

Прес-служба Мінагрополітики України